

צדדים פסיכולוגיים של בעיית המלחמה

אלברטה ב. שליטא

היצרית של המלחמה וסכור "שהאדם הוא ברייה רגשית יותר משהוא ברייה יצרית... חולשת יצ" ריו והשתנותם אופייניות לו יותר מאשר מוחל-טותם... האדם לא השיג מעודו מוחלטות האופי שמגלים אילו בעל-חיים".²

אבל אפילו המלחמה היא פונקציה של הטבע האנושי — דבר שאי-אפשר להוכיחו — אי-אפשר להסיק מכאן שאין פונקציה זו יכולה להשתנות בתהליכי האבולוציה וההסתגלות ההיסטוריים שבהם נהפכה המלחמה יותר לגורם מפריע מאשר למכשיר של קידמה. כי יש להודות כי מלחמות היו לא אחת מוצא בלתי-נמנע ממצבים סכוכים ולפעמים אפילו מכשיר מועיל בתולדות התרבות. התנאים משנים את האדם, ולהיפך. לא היינו מוכנים לקפיצה המהפכנית לתוך העידן האטומי, אבל הפצצה האטומית קיימת ואי-אפשר לבטל את קיומה במחיידי. קיומה יכול לשמש ערובה לשלום אם לא תפול טעות או יקרה מקרה ביש, או לא תערער מנהיגות חסרת-אחריות את יסודותיו. אומות ומנהיגיהן עלולים לאבד עצמם לדעת. אין דבר מסוכן כיהידים או כאומות בעלי שאיפות פעילות של "שליחות".

האמרה: "מנהיגים מוליכים אנשים למקום שה" ללו רוצים כי יוליכום אליו"³ קובעת אחריות שוה למנהיגים ולמונהגים כאחד. לי נראה, כי אין זה אלא חלק מן האמת. בני-אדם רוצים שיוליכום, אבל לא תמיד יודעים הם לאן יש להוליכום. מותר אחריות המנהיגים מאחריות המוניהם. אחר-יות שוה משמעה ביטול אחריות. המנהיגים ערים הם ביותר לשאיפות ולמגמות של בני-דורם, אך אין הם מחוסנים, כידוע, מפני הצדדים השליליים של הטבע האנושי: גאווה, יצר-נקם, שנאה, ער-מה, תאות-שלטון ותוקפנות בידועים ובלא יוד-

האם אי-אפשר למנוע מלחמה? האם הנטיה למלחמה טבועה בטבע האדם ואי-אפשר לו בל-עדיה? העובדה שבני-אדם מתכנסים לכינוסים מדעיים או מדיניים לשם דיון בדרכי מגיעתה של מלחמה, מוכיחה שתשובת הרוב על השאלות האמורות היא שלילית. אבל האם משתמע מכאן שאין אנו נמשכים ולא נמשכנו למלחמות? התשו-בה היא שוב, כמובן, שלילית. כשמתחילים בני-אדם לדון בנושא המלחמה אפשר לשער שהם עושים כן לא רק מפני מוראה של המלחמה, או מתוך התנגדות למלחמה, אלא אולי משום שהם משתוקקים למלחמה. מיני המתיחות, הדכאון וה-פחדים הקיימים בבני-אדם עשויים לפעמים לחזק את הנטיות הטבעיות לתוקפנות, שהמלחמה שימ-שה להן שנים רבות ביטוי מסורתי ופורקן. הדיון במלחמה אינו תמיד סימן למאמץ כן לפעול נגדה. כדברי ויליאם גיימס¹: "רגשות מיליטריסטיים מושרשים עמוק מדי בנפש האדם כדי שיסולקו מקרב האידיאלים שלנו". לדעתי, אין צורך להש-תחרר מן התשוקה למלחמה. יש להשתחרר מן המלחמה כדרך לפתרון סכוכים בין-לאומיים וכ-פורקן לתוקפנות הבין-לאומית המצטברת. יש דברים רבים שכוח משונה להם לגבינו, ובכל זאת מוותרים אנו עליהם, לפעמים בצער, משום שהם חסרי-תועלת או אפילו מזיקים. לכך מתכוונים אנו בדברנו, למשל, על הויתור על "עקרון העונג" לטובת "עקרון המציאות".

המלחמה היא התפתחות סוציו-ביולוגית והיס-טורית שנהפכה למוסד מושתת על המסורת. יתכן שאמצאות המכשירים וכלי-הנשק חשובות יותר למלחמה בתורת מוסד מן הנטיה הטבעית או השאיפה אליה. בלי לקבוע את שיעור הכוח וה-חשיבות שאנו מייחסים ליצר-התוקפנות שבאדם, דומני כי יצר זה בלבד אינו יכול לשמש יסוד למלחמות. ג. א. פטרידג' חולק על התיאוריה

G. E. Patridge: The Psychology of Nations, ² 1919

G. E. Patridge: The Psychology of Nations, ³ 1960, p. 291

¹The moral Equipment of War

לפי התיאוריה הפסיכואנליטית, "התנהגות גור-מאלית היא פשרה הולמת בין דרישת האינסטינקט הקדמון וההתנגדות לדרישה זו הבאה מן השכל עצמו, או מתנאי הסביבה ודרישותיה"⁴. השנאה בין האומות היא מיסטריה — אמר פרויד. מושרש בטבע האדם הוא הפחד מפני הזר והשנאה אליו. המקורות והסיבות לכך לא הובנו בבחירות. גיאורג זימל אומר: "אין לשכוח שבשלבם הקדומים של התרבות היתה המלחמה הצורה היחידה של מגע עם קבוצות זרות. כל זמן שהסחר בין ארצות היה בלתי-מפותח, מסעות של יחידים לא נודעו וקשרי-הרוח לא חרגו מתחומיה של קבוצה נתונה, היתה המלחמה היחס החברתי היחיד בין אנשים שונים"⁵. המסורת וההיסטוריה של היחסים הבין-לאומיים מאופיינות על ידי נימוקים אסוציאליים. "המטרות מקדשות את האמצעים". הנני מנסה לתאר את הדיפלומטיה כמלאכת-צביעות מעודנת ויעילה. לפי הסוציולוג גיאורג גורביץ, "מתי-חיות בין-לאומיות הן ריאליות במידה פחותה ביותר, ומטעם זה עצמו הן המלאכותיות ביותר בקרב המתחיות הסוציאליות. הן מיוסדות על אי-הבנות, תעמולה חסרת-מצפון, אינפורמציה כוזבת ומיתוסים גולמיים". יתכן כי ההגזמה שב-השקפה זו על המתחיות הבין-לאומיות אינה מרובה מדי.

אפשר להוכיח בשפע ראיות היסטוריות שמא-מצים כנים לשיתוף-פעולה בין אומות עשויים לעלות יפה. יש, כנראה, הסכמה בין חכמי מדעי-החברה, שמסחר, חילופי-תרבות ומאמצים לקר-אופרציה, חיוניים הם לצמצום סכנות המלחמה. לואיס פ. ריצ'ארדסון, בבקשו פתרון לבעיות החימוש והבטחון, אומר: "הסטאטיסטיקה מאשרת את ההשערה כי סחר האומות היה נוטה לשמור אותן מפני סכסוכים"⁶. ונאמרו הדברים כדי להוכיח שהתועלת זוכה בעדיפות לעומת רג-שי-השנאה האיראציונאליים.

עים. ותכונות אלו נוחות הן לשילהוב. הנהגה טובה מגלה איזון מתאים בין הכוחות הקונס-טרוקטיביים והדסטרוקטיביים בנפשו של המנהיג ובנפשם של ההמונים. תנאי לכך היכולת לתרבת וליעל את הכוחות הקונסטרקטיביים למען עניני החברה. מטרה זו ניתנת להגשמה על-ידי הרחבת מתח הנסיון האמוצינאלי, הבנת עצמתם של הד-פנים האיראציונאליים והגברת העירנות הבי-קורתית בחברה ובקרב המנהיגים. מנהיגות קונס-טרוקטיבית כזאת לא תוכל לתמוך בפסיבדו-מדעיות ובאינפורמציה כוזבת.

אמרתי שפיתוח הנשק הגרעיני עלול לשמש ערובה לשלום. ואכן אלמלא מוראו של הנשק הגרעיני כבר היינו שרויים בתוך תוכה של מל-חמה. את היחסים שבין ארצות-הברית וברית-המועצות רואה אני כצורה העלולה להביא לידי מלחמה של ממש. הנשק הגרעיני חיסל את כוח-המושך שהיה למלחמה לגבי היחיד. אומץ אינדי-ודואלי, גבורה אישית, הקרבה, וכמובן ההתנה-גות התוקפנית הנפשעת, הזוכה לחסות החוק או לעידוד — במלחמה גרעינית אין לאלה תפקיד.

הניגוד והמאבק הם תמצית החיים. כל האסכו-לות הפסיכיאטריות המימות-דעים הן שיסודן של מחלות-הרוח הוא בקונפליקטים שלא נפתרו כה-לכה. הקונפליקט לכשעצמו אינו מחלה. לקונ-פליקט ערך חיובי, ולא דין הוא לעקור אותו, אפילו נניח שהדבר הוא בגדר האפשרות.

שלוחות רבות לקונפליקטים. אם מסוגל אדם לשחרר עצמו מתגובות סובייקטיביות, עשוי הקונ-פליקט להביא לידי כבוד הדדי. רבים היחסים המתקיימים תוך ניגודים. חוסר-הרמוניה אינו צריך לערער יחסים שיסודם איתן. מצערת העוב-דה שהדיסהרמוניה יש שהיא נחשבת לשנאה. האנשים שאינם נעלבים בשל פעילויות מנוגדות הם-הם האנשים החזקים. למרבה הצער, תכונה זו נדירה היא. פתרון הקונפליקט בחיי הפרט מושג על-ידי הכרת הכוחות החיצוניים והפנימיים שיצרוהו. פתרון זה אפשר להחיל גם על הקיבוץ האנושי. הפשרה, כפי שאמר בשעתו גיאורג זימל, "היא אחת ההמצאות הגדולות של המין האנושי".

Edward Glower—War Sadism and Pacifism, ⁴ 1946, p. 192

G. Simmel: Conflict, 1955, p. 32-33 ⁵

Lewis F. Richardson: Arms and Insecurity, ⁶ p. 225

הבסיס לשכנוע ההמונים, לתעמולה, לפירסומת.⁷ קשה להפריד בין השקפתו של פסיכיאטר לבין השקפת אדם כמוני שהתנסה במלחמה ובצרות – אנוש שהן תולדותיה. האמת היא שידיעותינו על קיום-יחד דלות מאד. פ. ה. היינסלי העלה בעיה זו ב"יעידה לשאלת הפטוגנזה של מלחמות" שנערכה בניזנהם קולג' בקיימברידג', ביולי 1961. הוא אמר: "ידיעותינו בסיבות המלחמה הן עתה בשלב שבו עמדה הביולוגיה לפני דארווין והכלכלה לפני קיינס – ולא רק במישור הפופולארי, אלא גם בעולם האקדמי".

אני סבורה שלעתים יהיה בכך משום יתר צניעות אם נפרסם את הידוע לנו ולא נכריז: "אני יודע שאינני יודע", לא נדגול בסיסמה זו ולא נתפאר: "לכן אני משכיל". אדם הוגה, כשהוא כונס ידעותיו ומשתמש בהן, נפתחות דרכים חדשות לידעה חדשה.

הצעד הראשון צריך להיות המאמץ להגברת ההבנה ההדדית.

ב"ניו-יורק טיימס מגזין" (13 באוגוסט 1961) פירסם ג'יימס בילינגטון מאמר בשם "הם יודעים כה הרבה, מבינים כה מעט". ובו סיפר על שיחור תיו עם מדענים רוסים בזמן שהותו בברית-המועצות. הוא הופתע מהידעה הרבה שמצא ברו-סים ומיחס הכבוד המוזר שלהם כלפי ההישגים הטכנולוגיים של ארצות-הברית. כנגד זה מצא בורות מבהילה וידיעה מסולפת בעניינים הסוציאליים והפוליטיים של אמריקה. מסופקני אם אנו בארצות-הברית יודעים יותר על ברית-המועצות.

יש להבין את הרוסים כדי שהמשא-ומתן עמהם יהיה יעיל, חילופי דעות ונסיונות להבנה הדדית עשויים להביא לתוצאות טובות אם הם נעשים באמונה, בלי תרמית, אבל גם בלי צביעות, אי-אמון ובוז. למעשה נוהגים שני הצדדים באי-המועצות.

⁷ רעיונות אלה הוסברו יפה עלידי פאקארד בספרו The Hidden Persuaders ("המפתחים הנסתרים"). מחריד לא רק הניצול הנתעב של אמון ההמונים, אלא מחרידה גם העובדה שאנשי-מדע רבים מועסקים להשגת מטרות אלו ואינם עושים דבר למען ענין זה הקרוי "קיום המין האנושי".

הנה כי כן, לפנינו שתי נטיות מנוגדות – הנטייה לכסנופוביה והנטייה לשיתוף-פעולה. עלינו לבחון כיצד שתיהן מנוצלות.

מנהיגים הרואים תועלת בדבר, מנצלים אידי-אולוגיות בשקידה וסומכים על התכונה האנושית להגן בתוקף על עקרונות. אידיאולוגיות זרות למציאות החיה אפשר שתיהפכנה לאובייקטים של אדיקות. שיטת-מחשבה המיוסדת על בידיון עלולה לעוות את מוסר האימון בבני-אדם. כוונתי לעיוות הדימוקראטיה ולעיוות המארכסיזם. ער-כים הם צללים של עובדות. אם נשתנו העובדות, אין להיאחז באדיקות בצללים הישנים.

הנטייה להגן על עקרונות בתקיפות היא חזיון חברתי מענין. בקלות, שמסתורית היא, אפשר לעורר שנאה ביחידים ובקבוצות, אולם אין התו-עמלנים יכולים להשיג מטרותם בלי להיתלות בצידוק כלשהו, בלי "אידיאולוגיה". לא יוכל איש לעורר המון בלי לפנות אל "רגש הצדק", שעתים הוא "צדק" כוזב יותר מהיפוכו. התועמלן, או המנהיג, רואה צורך לעורר כעין זעם מוצדק, ואפשר להסבירו בנקל כצורך להרחיק אשמה ותגמול צפוי.

האדם זקוק לשנאה, אבל הוא זקוק גם לאהבה. האדם הוא אסוציאלי וסוציאלי כאחד. אפילו נס-כים כי הטעם היחיד לצורך שבצידוקה של התוק-פנות נעוץ בהרגשת האשמה ובפחד מפני התגמול, הרי אפשר לשוות צביון אחר לתוקפנות על-ידי פניה אל רגש-הצדק.

יודעת אני, כמובן, שאני נוגעת כאן ברגשות הקרובים לפאראנוזיה. הרי אפשר לטעון, שהה-מונים מטים אוזן לאידיאולוגיות המשמשות את עולמם האמוצינאלי והדבר ייתכן כשנוצרים תנ-אים שבהם תורות כוזבות נפגשות עם הלך-רוח כללי של אכזבה ומורת-רוח. אולם התבונה טב-עית היא לאדם ממש כמו האיראציונאליות. אי-התבונה ידה על העליונה כל עוד מופעל האדם, בלא יודעים, על-ידי אינפורמאציה מסולפת. הפיכת הבלתי-מודע למודע – זה תפקידה העיק-רי של הפסיכותראפיה. ההפעלה השרירותית של הנטיות האיראציונאליות, של הבלתי-מודע, היא

אלותיו עתידות להתמלא לפי זכותן. שני צדדים, כשהם פועלים מכוח הגאווה, נקל לצד שלישי להסיתם זה נגד זה.

קשים שלבי המעבר מילדות לבגרות. בהשמיעו קולו לראשונה מכריז הגולד על ייחודו ותלותו. בגיל שנתיים בערך מכריז הוא על עצמיותו בהדגשה יתרה, על-ידי התנגדות. הוא אומר: "לא". דרגה זו כוללת החלטה, בחירה, או אחריות. מוסיף שנים, בא לידי בחירה — אחריות, פשרה. משמע, הוא מוסיף דעת.

העולם הטיל על עצמו ועלינו את ידיעת תחומי חיינו, את מורא המות, אי-בטחון לגבי מצבנו, צורות אחריות שונות ואת החובה לתת טעם לחיינו. אף כי דומה שהעולם נצטמצם לגבי מרחקיו, הרי לפי האמת התרחב במובן השגיני וידיעותינו בטיבו. יש להודות ששינויים אלה בבלו אותנו ועשאונו חסרי-בטחון. רק אם נראה אי-בטחון זה כחלק מהווייתנו, נוכל לחיות ולהפיק תועלת מנסיוננו למען העתיד. נוכל לשוות טעם לחיים על-ידי הרחבת הדעת. המצב שבו שרויה האנושות בתקופתנו מלמד לא רק על אי-בטחון אלא גם על האפשרויות הקיימות. "המדע", אמר פאסטר, "בהישמעו לחוק האנושות יפעל תמיד להרחבת תחומי החיים". בחמישים השנים האחרונות התרחבו, כידוע, תחומי החיים עד שקשה למוד את מדותיהם. המשך התרחבותם בעתיד הקרוב, לשם שיפור חיי המין האנושי, תלוי בכך אם נצליח למנוע מלחמה.

בטחון ומתוך השתמטות — סימן מובהק ששני הצדדים מפחדים. "מי צודק?", "מי אינו צודק?", "מה נכון?" ו"מה אינו נכון?" — אפשר למצוא תשובות לשאלות אלו רק אם יש כוונה אמיתית להבין את הבעיות הקשות ולפתרן. טיפוח ניגודים ואי-הבנות הוא אמצעי פסיכולוגי בדוק כדי להימנע מאחריות ולהצדיק את השנאה.

עוד קושי נובע גם מהעדר קומוניקציה מדויקת, זו הקיימת במדעים המדויקים. אין לשון בין-לאומית מדויקת, לשון שאינה משתמעת לכמה פנים. אפילו בתוך כל מדינה כרוכה ההבנה ההדדית בקשיים פורמאליים ופסיכולוגיים. נסיוננו יום-יום מוכיח לנו בשפע ראיות כיצד תוכן מסוים ים מובן באפנים שונים על-ידי אנשים שונים. אפילו אדם אחד עשוי לשנות הבנתו לגבי עניין שהגיב עליו קודם לכן.

בכל זאת, אין לתלות בקשיי-הלשון בלבד את אי-ההבנות והמכשולים שבמשא-ומתן בין בני-אדם. חשובות יותר הגישה והכוונות. יש שתי תכונות אנושיות הראויות לתשומת-לב כ"גורמי צרות" במשא-ומתן בין בני-אדם: הנטייה להשפלה והנטייה לגאווה. ההשפלה מעלה על הלב חוסר-אונים בעבר, יאוש, מביאה לידי איבוד הכבוד העצמי, ומעוררת רגשי-נקם כאמצעי יחיד לחידוש הכבוד העצמי. הנקמה גיוונה מן היאוש. גם לגאווה שנפגעה אותה התוצאה. "גאווה קיצונית", אומר שפינוזה, "מוכיחה על חולשה קיצונית של הרוח". בעל-גאווה עלול להציג אולטימטומים, אין הוא מאמין שמתחסיים אליו יחס של רצון ושמשי-